

Lehet-e még újat mondani Kőrösi Csoma Sándorról?

Amikor Kőrösi Csoma Sándor halálának 150. évfordulójáról emlékezünk meg, felmerül a kérdés, hogy ennyi év múltával lehet-e még újat mondani, valami ismeretlen adatot felfedezni egy olyan személlyel kapcsolatban, aki már életében is, és az eltelt másfél évszázad alatt is, politikusok, újságírók, kutatók érdeklődésének a középpontjában állott. Hiszen Duka Tivadar alaposan áttanulmányozta az indiai levéltárakat, Kármay Ödön a hazaiakat, Bak-tay Ervin végigjárta Csoma életének főbb állomásait, egy Németh Gyula vagy Ligeti Lajos kaliberű orientalista foglalkozott Kőrösi Csoma céljával, Szilágyi Ferenc összegezte a korábbi kutatásokat és az irodalmi, művészeti életben jelentkező hatásokat. Terjék József a tibeti forrásokat vizsgálta át és adta ki újra leveleit, angol nyelven megjelent tanulmányait és fő-műveit, Csetri Elek pedig újabb tüzetes vizsgálatnak vetette alá az erdélyi, magyarországi és bécsi levéltárakat.

Amikor indiai tartózkodásom idején elhatároztam, hogy ellenőrzöm, vajon megvannak-e még mindazok a levelek, amelyeket Duka vagy 100 évvel korábban Indiában megtalált - magam sem sok reményt tápláltam a munka sikerével kapcsolatban. Igazi meglepetés volt tehát, amikor az Indiai Állami Levéltárban, Delhiben, kérésre sorra rakták elő a kért dokumentumokat. Tüzetesebb kutakodás után pedig egyre-másra bukkantak fel olyan iratok is, amelyek vagy elkerülték Duka figyelmét, vagy nem tartotta őket elég fontosnak ahhoz, hogy közölje őket. Ugyanilyen élményeim voltak Calcuttában, az Ázsiai Társaság levéltárában. A Brit Akadémia jóvoltából Londonban is végezhettem hasonló kutatást, hasonló eredménnyel, talán azzal a különbséggel, hogy itt legtöbbször a levelek eredetijét őrzik, nem pedig másolatát, mint az indiai levéltárban. Végeredményként mintegy 20 eredeti, eddig ismeretlen Csoma levél került elő és ötvennél is több korabeli dokumentum. Mindezekből nem kerekedik ki egy teljesen új Csoma-kép, de sok részletkérdéshez több adat, több ismeret birtokában nyúlhatunk hozzá. A következőkben néhány olyan kérdést szeretnék bemutatni, amelyek esetében ma már világossabban lehet látni, mint korábban.

Az első ilyen kérdéskör Csoma és Moorcroft találkozása és együttműködésüknek a kialakulása. Az ő viszonyukról a Baktay Ervin által megrajzolt kép került be a köztudatba; ő Moorcroftot „gyakorlatias, határozott célokat szolgáló... művelt angol gentleman”-ként írja le, aki „sok bajt és veszélyt látott... éles szemmel ismerte fel a kínálkozó lehetőségeket, egy pillanatra sem feledkezve meg arról, hogy a brit világbirodalom érdekeit szolgálja.” (Baktay Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor, Bpest, 1962, 97-98. old.*) Ezzel a népes és jól felszerelt karavánt vezető hivatalnokkal áll szemben a furcsa (talán örmény) ruhába öltözött, magányos, elhanyagolt, ápolatlan magyar vándor, aki idealisztikus lelkesültségtől hajtva törekszik egy eszmei cél felé. Egy sor kiadatlan levél mellett a kor történelmi eseményeinek pontosabb feltárása is az utóbbi időben új fénybe helyezte Moorcroft működését, és egész életét. Különösen Garry Alder 1984-ben megjelent részletes Moorcroft életrajza és C. L. Datta Ladakh-ról és a Nyugati Himalájáról írt munkája gyarapította ismereteinket, ez utóbbi ugyanis éppen az 1819 és 1848 közötti időszak történelmi eseményeit elemzi a kutatás számára újabban megközelíthetővé vált brit levéltári források alapján.

Mindezekből kiderül, hogy Moorcroft maga is tudós hajlamú és idealisztikus motiváltságú személyiség volt, akit azonban elsősorban a saját szakmájával, az állattenyésztéssel kapcsolatos kérdések izgatták. Csomával való találkozása előtt álruhában már eljutott Nyugat-Tibet egy olyan, idegenek elől elzárt területére, ahol az a kecskefajta él, amelynek gyapjából a híres kashmíri sálak készültek. Sikert is 20 birkát elterelgetnie angol területre, majd hajóra rakni, hogy angliai tenyésztésüket kipróbálják, de a rakodómunkások azt a hibát követték el, hogy a hím állatokat más hajóra rakták mint a nőstényeket és az egyik hajó a Jóreménység foka tájékán elsüllyedt.

Amikor a két utazó a Drász folyó partján találkozott Moorcroft épp Ladakh elhagyására készült, ahol két évig hiába várt hivatalos engedélyre, hogy a már korábban titokban felkeresett vidékre megegyezően ellátogasson. A Ladakhban töltött két évet az angol kutató a helyi szokások megismerésére, leírására használta fel és jóbarátságba került a helyi arisztokráciával is, s ez a barátság odáig fejlődött, hogy a ladakhiak megsegítése céljából a brit kormányhoz fordult segítségért. Ezt a tényt a korábbi kutatók (A. H. Francke) eredményeit felhasználó Baktay úgy értelmezte, hogy Moorcroft a brit fennhatóságot próbálta kiterjeszteni. A valóság az, hogy a ladakhiak jogosan féltek a terjeszkedő szikh uralkodó Randzsit Szingh hadaitól, amelyek az el-

következő évtized során meg is hódították Ladakhot miközben a Ladakhi királyi család legtöbb tagja el is pusztult és Moorcroft ezt a veszélyt érezve és nem angol megbízásból próbált közbeavatkozni. Ezért az angol kormánytól súlyos megrovásban is részesült és óvták attól, hogy bármilyen politikai tekintetben tovább tevékenykedjék.

Érdekes az a Londonban őrzött Moorcroft-levél is, amely hosszasan foglalkozik a tibeti nyelvvel. Ez ugyan már akkor készült, amikor Csoma Moorcrofttal együtt töltötte a telet Kashmirban és elképzelhető, hogy Csoma nyelvészeti ismereteivel segítette ebben a munkában, de mégis arra mutat, hogy maga is komolyan érdeklődött a nyelv kérdései iránt és nem véletlenül hordozta magával a nehéz himalájai hágókon keresztül Georgi „Alphabetum Tibetanum”-át (érdekességgként megemlíthetjük, hogy jelenleg valószínűleg ugyanez a példány van meg a Magyar Akadémia könyvtárában, hisz ez a könyv Csománál maradt haláláig, majd Duka révén Magyarországra került).

Egyértelműnek látszik tehát, hogy az álmodozó magyar és a céltudatos angol kutatók között igazi barátság alakult ki, amely mindkettejük életét döntően befolyásolta. Moorcroft ugyanis valószínűleg alaposan tájékozódott Csomától a Teherántól Kashmirig vezető utazásáról és elbúcsúzásuk után tulajdonképpen a Csoma által követett útvonalon indult el Bokhara felé, hogy a turkesztáni nemes ménekre fordítsa figyelmét a himalájai kecskék ügyében elszenvedett vereség után. Tragikus tény, hogy Moorcroft ezen az útján gyakorlatilag egész karavánjával együtt elpusztult. Csoma viszont eredményes munkába kezdett először a Moorcroft kíséretébe tartozó perzsául és Tibetiül is tudó Abdul Latif, majd a Moorcrofttól kapott könyv segítségével és az ő anyagi támogatását felhasználva, de Moorcroft emberi kapcsolataira is támaszkodva, hisz a nemrég előkerült egyik levélből egyértelműen kiderül, hogy Szangye Puntzogot is Moorcroft nyerte meg arra a feladatra, hogy Csomát tibeti tanulmányaiban tovább segítse.

Az utóbbi évtizedben Csoma zanszkári tanítóiról is előkerült néhány új adat. Ezekből kiderült, hogy Csoma és Moorcroft nem véletlenül választotta Zanszkárt a tibeti tanulmányok folytatására. A ladakhi budhista kolostorok közül a Dzongkhuli kolostorban működött a legelevenebb hagyományt ápoló mester, Kungá Csöleg. Ennek a mesternek a tibetiül frott életrajza is előkerült, amelyből kiderült, hogy Szangye Puntzoggal együtt tanult a kolostor korábbi apátjánál, Láma Sedpá-nál, aki a 18-19. sz. fordulójának leghíresebb festője és több fontos mű szerzője is volt. A kolostor hagyománya a 10.

századig megy vissza, amikor az egész tibeti irodalomban és vallásban közismert nagy mester Náropa megalapította.

Világosabban látjuk manapság azt a szituációt, amelyet Baktay válságosként ír le, amikor Csoma 1826-ban tulajdonképpen eredménytelenül tért vissza második zanszkári útjáról. Itt Baktay arra gondolt, hogy az angolok azért haboztak további segítséget adni a magyar kutatónak, mert közben Calcuttában megjelent az ún. „Serampore-i Szótár”. A valóság az, hogy Csoma azért nem kapott további segítséget, mert nem kért. Amikor végülis arra határozta el magát, hogy az alkirály simlai látogatásának alkalmával kifejezze kívánságát, hogy még három évre egy kolostorba szeretne menni, hogy szótárát befejezhesse, minden további nélkül megkapta a segítséget Lord Amherst-től. Ugyanakkor arra is rá kell mutatnunk, hogy a Serampore-i Szótárt élesen kritizáló francia tanulmány csak ezen határozat után jelent meg, de a szótár hibáival maguk a kiadók és az Ázsiai Társaság vezetői is tisztában voltak. A magyar Csoma-irodalom azonban egyoldalú abban a tekintetben, hogy a szótárnak csak a hibáit említi. Tény azonban, hogy a serampore-i misszionáriusok által kiadott mű eredetileg nagyon gazdag és jó kéziratra megy vissza. Ezt egy Horatio Della Penna nevű kapucinus szerzetes készítette el, aki 20 évig élt Tibetben a 18. században. Az eredeti kéziratból azonban először egy tibetiül nem tudó kapitány készített angol fordítást, ezt pedig szintén megfelelő nyelvi ismeretek híján levő misszionáriusok rendezték saját alá, és csak ezért található benne olyan sok hiba. De Csoma bizonyára használni tudta a művet, saját szótára kinyomtatásához azokat a tibeti betűkliséket használta, amelyeket az előző szótár is használt és a seramporei szótárban megjelenő ABC rendet alkalmazta a hagyományos tibeti rendszer helyett. A végső útján magával vitt válogatott kis könyvtárban is ott található a „Bhotanta Dictionary” azaz a Seramporei Szótár.

Az új levelek azt a közeget is világosabban láttatják amelybe Csoma Calcuttában került. Szívesen ábrázoljuk Csomát a tibetisztika afféle úttörőjeként aki a semmiből, mindenfajta előmunkálat nélkül alkotta meg műveit. A valóság az, hogy a tibeti nyelv és irodalom föltárása már jó ideje napirenden volt, amikor Csoma nekilátott a feladatnak és azt sikeresen meg is oldotta. Szótára és nyelvtana valóban az első tudományos megközelítése a kérdésnek, de Csoma érdeme inkább az, hogy Göttingában szerzett tájékozottságával világosan felismerte a feladat aktualitását és a megoldásban az akkor kialakuló legújabb tudományos nyelvészeti normákat alkalmazta. Már Csoma

előtt egyértelmű volt, hogy a tibeti nyelvvel és irodalommal foglalkozni kell. A Csoma születési évében alapított Bengáli Ázsiai Társaság legkorábbi célkitűzései között is szerepel ez a feladat. Az akkori alkirály, Hastings, követiséget küldött a Pancsen Lámához és több kísérlet történt Indiában a nyelv és a szókészlet leírására. Az indiai nemzeti könyvtárban pld. őriznek egy olyan kéziratot amelyet 1815-ben készített egy bengáli tisztviselő és amely egy elég jelentős tibeti-bengáli szó-gyűjteményből, társalgóból és egy rövid nyelvtani leírásból áll. Szerzője K. K. Das angol megbízásból többször járt Bhutánban.

Csomával egyidőben gyűjtött tibeti könyveket és írt tanulmányt a tibeti-budhista irodalomról Brian H. Hodgson is, aki a Brit-Kelet indiai Társaság nepáli képviselője volt.

Hodgson az Ázsiai Társaságnak is tagja volt, állandó levelezésben állt H. H. Wilsonnal, és Csoma Calcuttába érkezése előtt ő küldött jelentős tibeti kézirat-gyűjteményt a Társaságnak és a Fort William College-nak ahol a brit tisztviselők kiképzése folyt.

Csoma végül is a tibeti budhista kanonnak azt a példányát dolgozta fel az egyik fő művében, amelyet Hodgsontól kapott a Társaság. Hodgson is és Wilson is bennszülött tanítókat alkalmazott a saját műveinek elkészítésénél. Csoma is sok segítséget kapott tibeti tanáraitól, de ezt például szótára címlapján név szerinti hivatkozással el is ismeri. Az angol tudósok viszont többnyire elfelejtkeztek segítőkéről. Így történhetett, hogy Wilson Csoma első tanulmányait is tulajdonképpen saját neve alatt jelentette meg, őt is valamiféle „bedolgozónak” tekintette. Sőt, a szótár és a nyelvtan kész kéziratát sem adta át azonnal a nyomdának, hanem arra készült, hogy Angliába vigye őket és ott maga jelentesse meg azokat. Ismeretes, hogy Moorcroft visszaemlékezéseit és naplóját is magával vitte, és csak majd egy évtizedes késéssel, túlzottan megnyírbált és átírt formában adta ki azokat. Szerencsére 1833-ban már ott volt Calcuttában James Prinsep, aki a Társaság soron következő titkára is lett és ő a Brit-Indiai Társaságtól elegendő pénzt tudott szerezni a szótár és a nyelvtan kiadására, így Wilson terve nem valósult meg.

Mindezekből egy olyan kép rajzolódik ki, hogy Brit-Indián belül is három csoport dolgozott a tibeti nyelv- és irodalom megfejtésén. Hodgson és Wilson képviselte a régi angolos tradíciót amely egy sereg helyi tudóst alkalmazott, a Seramporeban dolgozó misszionáriusok, akik elsősorban az olasz előzményeket és eredményeket használták fel, és végül Csoma és Prinsep, (az asókai feliratok megfejtője) akik egy újfajta tudományosságot képviseltek. Ehhez

még kiegészítésül figyelembe vehetjük a Franciaországban tevékenykedő Remusat és Klaprot által képviselt párizsi iskolát és az Isak Jacob Schmidt által képviselt pétervári iskolát, amely Mongólián és a mongol nyelven keresztül közelítette meg a tibeti és budhista irodalmat, de amely végül is csak Csoma művének megjelenése után és annak a felhasználásával jutott el bizonyos eredmények közzétételéhez. Megjegyzem, hogy a pétervári tibeti gyűjteményben található egy olyan tibeti-budhista kánon-katalógus, amely körülbelül ugyanabban az időben készülhetett, mint a Csomáé.

Az utolsó olyan kérdés, amelyben többet lehet tudni ma mint korábban annak az öt levélnek az előbukkanásához fűződik, amelyeket Csoma James Prinsephez írt 1835 és 1838 között, amikor is Titalyában tartózkodott. Az egyik levél sejteni engedi, hogy Prinsep korábban Hügel báró egy levelét továbbította Calcuttából Titalyába, Csoma azonban azt írja Prinsepnek, hogy erre a levélre, akármilyen kedves is, nem kíván válaszolni, mert a báró nem hisz a magyar és szanszkrit nyelv rokonságában és úgy véli, hogy Csomának az erre irányuló kutatásai hiábavalóak. Ugyanakkor tájékoztatja Prinsepét, hogy az ő szanszkrit tanulmányai nagyon megfelelő módon alakulnak. Már más forrásokból is tudni lehetett, hogy Csoma a szanszkrit, a bengáli és a „maharatta” nyelvvel kívánt foglalkozni ebben az időszakban, de ezt a közlést tulajdonképpen senki sem vette komolyan, mert feltételezhetően a szanszkritot és bengálit Calcuttában jobban lehetett volna tanulni, a maráthit pedig talán egyik helyen sem, lévén, hogy ezt Bombay környékén, Maharástrában beszélik és egyébként is miért tanulta volna azt Csoma. Mindenki inkább valamifajta tibeti munkát sejtett a titalyai tartózkodás mögött, különösen tekintve, hogy ez a helység nagyon közel van Buthánhoz, Szikkimhez, Nepálhoz és magához Tibethez is.

Az említett levél arra mutat, hogy ebben az időszakban Csoma mégis a magyar ősrakonságot állította kutatása középpontjába: a szanszkrit-magyar rokonság feliétélezését kívánta alaposabban szemügyre venni. E munkájának emléke az a szójegyzék amelyet az MTA könyvtárában őrzünk és amelyet Wojtilla Gyula adott ki fakszimilében. Az, hogy 1838 után erről a rokonságról már nem esik szó arra mutat, hogy Csoma végül is a tudományos elveknek engedett, a szókészletben megtalálható hasonló elemek és bizonyos gramatikai-tipológiai hasonlóságok csábításának nem engedve, lemondott erről az elméletéről. A maráthival való foglalkozás viszont úgy érthető meg, ha arra gondolunk, amit Csoma utolsó, Campbell doktor által rögzített be-

szélgetéseiből is tudhatunk, hogy t.i. a hún rokonság volt a másik, talán legfőbb munkahipotézise. A maráthi nép eredetében ugyanis az Indiába bevándorolt fehér húnok, „eftaliták” is szerepet játszhattak a történelem bizonyos hagyományai és adatai szerint.

A tanulmány címében szereplő kérdés tehát úgy válaszolható meg, hogy állandóan mód van új adatok, új tények kiderítésére. Csoma olyan kevésbé közlékeny természetű volt, hogy még nagyon sok nyitott kérdés merül fel a legrészletesebb kutatások után is. Tulajdonképpen ellentmondó adatok szólnak Kőrösi Csoma Sándor születésének időpontjáról. A ma elfogadott dátum valóban a legvalószínűbb, de az ezzel ellentétes adatok értelmezése továbbra is súlyos probléma marad. A korai évekről is jó volna többet tudnunk, s nevével, személyi adataival való fukarsága sem egészen világos kérdés.

Az uticéljáról is sok elképzelés született, de a kérdésben ma sincs teljes világosság. A szótár és nyelvtan befejezése utáni évek munkálkodásáról sem tudunk eleget, s bizonyosan érdekes tényekre bukkannánk, ha előkerülne a calcuttai törvényszék irattárából az a letéti ládikó, amelyet Duka kutatásai kezdetén még látott, leltározott, de amelynek azóta nyoma veszett. A legszélesebb teret az adatok hézagossága nyitja a további spekulációk vagy irodalmi feldolgozások számára. Így ezzel együtt is, Csoma élete egy olyan paradigma a magyar tudomány- és irodalom történetében, amely még több generáció számára fog a kutatás és alkotó munka számára lehetőséget nyitni.